

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ

Η έννοια του τραύματος, ξεκινώντας από την ψυχολογία και την ψυχανάλυση, έχει διαχυθεί και έχει κυριαρχήσει διεθνώς την τελευταία εικοσαετία σε μια σειρά από επιστημονικά πεδία, όπως οι πολιτισμικές σπουδές, η ανθρωπολογία, η λογοτεχνία, η ιστορία, η κοινωνιολογία, οι μνημονικές σπουδές, οι μελέτες γενοκτονίας (genocide studies) κ.ά. Η διεπιστημονική γοητεία της έννοιας έχει ανοίξει νέους δρόμους στη μελέτη της ανθρώπινης κατάστασης, της μνήμης και του παρελθόντος εν γένει και έχει επιτρέψει προσεγγίσεις της υποκειμενικότητας του μάρτυρα, με την πολλαπλή σημασία της έννοιας, που προηγουμένως δεν ήταν εφικτές. Οι διαδρομές και η γενεαλογία του τραύματος ως αναλυτικής κατηγορίας είναι σύνθετες (Leys, 2000) και φυσικά δεν είναι δυνατόν να καταγραφούν –πόσω μάλλον να αναλυθούν– όλες σε ένα σύντομο εισαγωγικό σημείωμα. Να σημειώσουμε απλώς ότι η ανάδειξη του όρου σε κύριο αναλυτικό εργαλείο πολλών πεδίων χρωστάει πολλά στην παράλληλη ανάδειξη του ολοκαυτώματος ως της κεντρικής εμπειρίας του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου (Alexander, 2002). Η καθιέρωση της έννοιας της γενοκτονίας, η σταδιακά αυξανόμενη προσοχή στα θύματα και στις εμπειρίες τους, η μεταπολεμική και κυρίως μεταψυχροπολεμική έμφαση στα ανθρώπινα δικαιώματα (Karstedt, 2010) δημιούργησαν διεθνώς μια «κουλτούρα θυματοποίησης», κατά την οποία η ταυτότητα του μάρτυρα, όσο οδυνηρή και αν είναι, συνιστά ταυτόχρονα ένα είδος επιθυμητής ταυτότητας. Ο πόλεμος του Βιετνάμ και η μεγάλη συζήτηση που προκλήθηκε για τις ψυχικές συνέπειες στον Αμερικανό βετεράνο –με κυρίαρχη την έννοια της «μετατραυματικής διαταραχής» (Post Traumatic Stress Disorder)– συνδιαμόρφωσαν το μεταπολεμικό σκηνικό της εξιστόρησης των ιστορικών γεγονότων μέσα από την οπτική γωνία των θυμάτων, χωρίς την ύπαρξη θυτών.

Η εξαιρετική επιτυχία του όρου «τραύμα» δημιούργησε και την αναπόφευκτη σε αυτές τις περιπτώσεις εννοιολογική του υπερέκταση. Ταυτόχρονα, καθώς η ταυτότητα του θύματος απέκτησε διεθνώς συμβολική και υλική αξία, η σχέση μεταξύ βίαιης ή άλλης εμπειρίας και τραύματος θεωρήθηκε δεδομένη, και ξαφνικά κάθε βίαιη ή αρνητική εμπειρία θεωρήθηκε αυτόματα τραυματική. Αν δεχτούμε ότι ιατρικά ο όρος «τραύμα» παραπέμπει σε μια ανοιχτή πληγή, η υπόθεση εργασίας ότι κάθε αρνητική εμπειρία παραμένει ανοιχτή εσαεί οδηγεί σε προβληματική και καταχρηστική λειτουργία του όρου. Επιπλέον, όπως σημειώνει η Dean (2010), αντί για την πρόθεση για επεξεργασία και θεραπεία του τραύματος, οδηγεί στη συνέχιση και την αναπαραγωγή του ως αναπόσπαστου και μόνιμου μέρους της ατομικής ταυτότητας.

Ο ανά χείρας τόμος προσεγγίζει την κληρονομιά της Κατοχής και του Εμφυλίου στη μετεμφυλιακή και μεταπολιτευτική Ελλάδα με έναν ιδιαίτερο τρόπο, μέσα από τη θεωρία του πολιτισμικού τραύματος. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η μελέτη του τραύματος έχει αναπτυχθεί πολύ τα τελευταία 20 χρόνια σε διεθνές επίπεδο. Η εν λόγω έννοια επικεντρώθηκε στις συνέπειες του τραύματος στα υποκείμενα και στους τρόπους που αυτά το αφηγούνται (ή σιωπούν), όχι όμως και στις κοινωνίες. Έτσι, οι ατομοκεντρικές θεωρίες του τραύματος δεν επαρκούσαν για να εξηγήσουν τη μεταφορά της ατομικής τραυματικής εμπειρίας στο συλλογικό και δημόσιο επίπεδο. Γι' αυτόν το λόγο θεωρήθηκε ακατάλληλη έννοια στη διερεύνηση της συλλογικής επεξεργασίας του παρελθόντος (Kansteiner, 2004).

Ο παρών τόμος εστιάζεται ακριβώς σε αυτή τη δύσκολη σχέση μεταξύ ατομικού και συλλογικού τραύματος, στρέφοντας το βλέμμα στο δεύτερο. Παρότι δανείζεται στοιχεία από τις παραπάνω προσεγγίσεις και υιοθετεί επιμέρους ατομοκεντρικές οπτικές, η βασική του προσέγγιση προέρχεται από την κοινωνιολογική θεωρία του πολιτισμικού τραύματος. Ο τόμος εισάγει για πρώτη φορά με συστηματικό και προπαντός εφαρμοσμένο τρόπο την έννοια του πολιτισμικού τραύματος στην Ελλάδα. Πρόκειται για μια δυναμικά ανερχόμενη και σαφώς οριοθετημένη έννοια που προέρχεται από το χώρο της πο-

λιτισμικής κοινωνιολογίας και, όπως αναλυτικά καταδεικνύεται στο πρώτο κεφάλαιο («Το πολιτισμικό τραύμα στις συλλογικές ταυτότητες: περιπέτειες της μνήμης και διαδρομές της συγκίνησης» - Νίκος Δεμερτζής), συνίσταται από τρεις αλληλένδετες διαστάσεις: τη μνήμη, το συναίσθημα και την ταυτότητα. Το πολιτισμικό τραύμα είναι ένα «ολικό κοινωνικό γεγονός» που δεν ανάγεται στο άθροισμα επιμέρους ατομικών τραυματικών εμπειριών. Είναι η εκ των υστέρων δημόσια ανασηματοδότηση οδυνηρών γεγονότων που έχουν σφραγίσει ανεξίτηλα τα συστήματα αναφοράς μιας ολόκληρης κοινωνίας ή μιας κοινωνικής τάξης ή ομάδας. Η θεωρία αυτή εστιάζεται σε περιπτώσεις όπου το συμβάν το οποίο μπορεί να θεωρηθεί τραυματικό κατορθώνει μέσα από μια σειρά παραγόντων να καθορίσει τη δημόσια ταυτότητα της τραυματισμένης κοινωνικής ή πολιτισμικής ομάδας και να κυριαρχήσει στο δημόσιο λόγο της. Η αδυναμία της κοινωνίας ή μιας συγκεκριμένης ομάδας να διαχωρίσει την ύπαρξή της από την επίκληση και ανάμνηση αυτής της εμπειρίας είναι το καθοριστικό πλαίσιο νοσηματοδότησης αυτής της έννοιας.

Τα τελευταία χρόνια η έρευνα για τη δεκαετία του 1940 έχει προχωρήσει πολύ, και μια σειρά από ζητήματα που σχετίζονται με την περίοδο έχουν διερευνηθεί εκτενώς. Σημαντικές μελέτες έχουν γραφτεί για τον τρόπο με τον οποίο οι συγκρούσεις επηρέασαν τη διαμόρφωση της ατομικής και της συλλογικής μνήμης. Η Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν (Boeschoten, 1997) στράφηκε στη συλλογική και την κοινωνική μνήμη και στη συγκρότηση των «μνημονικών κοινοτήτων», ενώ το βιβλίο του Νίκου Μαραντζίδη *Γιασασίν Μιλλέτ* (2001) εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο η ατομική και η συλλογική μνήμη των βίαιων γεγονότων της Κατοχής επηρεάζουν την πολιτική συμπεριφορά σε συλλογικό και σε ατομικό επίπεδο. Η μελέτη της Μαρίας Θανοπούλου (2000) επικεντρώνεται στην ανάδειξη των μηχανισμών συγκρότησης της συλλογικής μνήμης σε τοπικό επίπεδο, παίρνοντας ως παράδειγμα τη Λευκάδα. Το *Διπλό Βιβλίο* της Τασούλας Βερβεβιώτη (2003) και το βιβλίο του Πολυμέρη Βόγλη για την εμπειρία της φυλακής και της εξορίας (2004) εστιάζονται στην ατομική μνήμη, στον τρόπο που οι άνθρωποι ανακαλούν το παρελθόν και εντάσσουν

τον εαυτό τους σε αυτό. Στο αφιερωματικό τεύχος των *Δοκιμών* με τίτλο *Το εμφύλιο δράμα* ξεκίνησε μια προσπάθεια προσέγγισης της έννοιας του τραύματος και της τραυματικής μνήμης κυρίως από τη σκοπιά της ιστορικής κοινωνιολογίας. Λίγο αργότερα το βιβλίο της Άννας Βιδάλη (1999) προσεγγίζει μέσα από την ψυχανάλυση την έννοια του τραύματος και πιο συγκεκριμένα την επίδραση των τραυματικών εμπειριών του Εμφυλίου σε άτομα με ανάλογες εμπειρίες. Αρκετά χρόνια αργότερα ο συλλογικός τόμος *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου* (2008) επιχειρήσει μια καινούρια προσέγγιση στις έννοιες της μνήμης και της αφήγησης. Ο συλλογικός τόμος *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης* (2010) καθώς και το βιβλίο της Βενετίας Αποστολίδου (2010) επιχειρούν μια πολύ χρήσιμη προσέγγιση της έννοιας του τραύματος αφενός στην πολιτική χρήση του παρελθόντος και αφετέρου στη λογοτεχνία. Τέλος, το βιβλίο του Γ. Κόκκινου, *Η σκουριά και το πυρ* (2010) επιχειρεί μια καινούργια προσέγγιση της σχέσης ανάμεσα στην ιστορία το τραύμα και τη μνήμη. Όλα αυτά τα έργα έχουν ξεκινήσει μια πολύ γόνιμη συζήτηση στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών εισάγοντας τις έννοιες «μνήμη», «αφήγηση» και «τραύμα». Οστόσο σταματούν είτε στην πολιτική χρήση της μνήμης είτε στη συγκρότηση της ατομικής και της συλλογικής μνήμης ή στη διαδικασία της κατασκευής διαφορετικών αφηγήσεων για ένα ιστορικό γεγονός, ή ακόμη στην επίδραση του τραύματος στην πολιτική συμπεριφορά, στη δημιουργία ταυτοτήτων και στη λογοτεχνική παραγωγή. Πρέπει να σημειωθεί ότι, όχι σπάνια, στην παραπάνω βιβλιογραφία το τραύμα εκλαμβάνεται κατά έναν α-θεωρητικό και «καθημερινό» τρόπο.

Σε θεωρητικό επίπεδο, ο παρών τόμος κινείται σε ένα νέο για την ελληνική βιβλιογραφία χώρο της πολιτισμικής κοινωνιολογίας, ο οποίος συντίθεται εξ ορισμού από τα επιμέρους πεδία της ιστορίας, της πολιτισμικής ανάλυσης, της ψυχοϊστορίας και της κοινωνιολογίας. Από θεματική άποψη, από τη μια μεριά βρίσκεται σε διάλογο με τις αναλύσεις των παραπάνω έργων, από την άλλη όμως εισάγει πρωτότυπες και πρωτόγνωρες ερμηνείες όψεων του ελληνικού Εμφυλίου, οι οποίες σπανίως ή και ουδέποτε απασχόλησαν την ακα-

δημαϊκή κοινότητα και το ευρύτερο ενδιαφερόμενο κοινό. Σε μεταθεωρητικό επίπεδο, το βιβλίο ανταποκρίνεται στο αίτημα της κοινωνικής αναστοχαστικότητας, ειδοποιό στοιχείο των υστερονεωτερικών κοινωνιών, σύμφωνα με το οποίο η δύναμη των μύθων περιστέλλεται στη θέσμιση των ατομικών και των συλλογικών ταυτοτήτων. Η σχετικά νέα αυτή θεωρία εφαρμόζεται για πρώτη φορά στο πλαίσιο της ελληνικής δεκαετίας του 1940. Ο τόμος εστιάζεται στις μεγάλες μεταβολές, σε πολιτισμικό επίπεδο, της νοηματοδότησης της δεκαετίας στο δημόσιο λόγο και το πολιτικό σύστημα και ταυτόχρονα μελετά περιπτώσεις ομάδων (όπως οι μαχητές του ΔΣΕ, οι νικητές του Εμφυλίου), τη σχέση των κομμάτων της Αριστεράς με το παρελθόν, τις αναπαραστάσεις και ανασηματοδοτήσεις του Εμφυλίου στη σημερινή Ελλάδα, καθώς και το λιμό της Κατοχής. Το όλο εγχείρημα ουδόλως στοχεύει σε συμμηφιστικές και στρογγυλεμένες ερμηνείες, αλλά ούτε και στην υποδαύλιση του «εμφυλίου για τον Εμφύλιο», που έχει εκδηλωθεί τον τελευταίο καιρό. Εξάλλου, ο «εμφύλιος για τον Εμφύλιο» –ενίοτε με δριμεία μορφή– δεν είναι παρά μία από τις όψεις της εναντιωματικής διαδικασίας μέσω της οποίας διαμορφώνεται το «δράμα του τραύματος».

Το κείμενο του Νίκου Δεμερτζή «Ο Εμφύλιος Πόλεμος: από τη συλλογική οδύνη στο πολιτισμικό τραύμα» μελετά τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο διακρίνοντάς τον σε διάφορες φάσεις ως προς την πολιτική της μνημόνευσής του. Κατ' αρχάς είναι η φάση της «σιωπής», όταν επί τρεις και πλέον δεκαετίες ο Εμφύλιος περιβαλλόταν από σιωπή, με μικρές και σύντομες μόνο εξαιρέσεις. Από τη μεταπολίτευση και μετά η «πολιτική της λήθης» ανατρέπεται και ο Εμφύλιος εισάγεται στο δημόσιο λόγο μέσα από δύο φάσεις: (α) τη φάση της «επιλεκτικής κατασκευής» (1974-1990), με κύρια χαρακτηριστικά την «εθνική συμφιλίωση», την «εθνική αντίσταση» και τη θυματοποίηση της Αριστεράς, και (β) τη φάση της «αναστοχαστικής κατασκευής» (1990-2010), όπου στο μεταψυχροπολεμικό πολιτικό-πολιτισμικό περιβάλλον ο Εμφύλιος Πόλεμος επανεγγράφεται στη δημόσια ιστορία χωρίς τις μυθολογικές βεβαιότητες της προηγούμενης περιόδου και με μια διάθεση να αντιμετωπιστεί το παρελθόν χω-

ρίς παρωπίδες. Μεταξύ άλλων, στο κείμενο εξετάζονται η σημασιολογία του Εμφυλίου, η συμβολική πολιτική πριν και μετά τη μεταπολίτευση, καθώς και το μέγα θέμα της συγγνώμης ως στιγμής στη διαδικασία του πένθους, θέμα με το οποίο άλλωστε ο συγγραφέας κλείνει και το Κεφάλαιο 1. Έως ένα βαθμό, τα Κεφάλαια 1 και 2 θέτουν τη βασική προβληματική από την οποία εκκινούν και στην οποία αναφέρονται τα επόμενα.

Το Κεφάλαιο 3 του Νίκου Σιδέρη με τίτλο «Νηπενθή σημαίνοντα» εστιάζεται στην αδυναμία της ελληνικής κοινωνίας να αναγνωρίσει την εμφύλια διάσταση του δράματος και άρα να προχωρήσει σε επούλωση των πληγών στο υλικό, στο ψυχοσυναισθηματικό, στο διανοητικό και στο πολιτισμικό σώμα της ελληνικής κοινωνίας. Σύμφωνα με το συγγραφέα, το μπλοκάρισμα της διεργασίας του πένθους δεν επιτρέπει στις δύο πλευρές να προχωρήσουν στην αμοιβαία αναγνώριση της έκβασης της σύγκρουσης μεταξύ δύο πολιτικών διεκδικητών της εξουσίας, στην αμοιβαία υπέρβαση της οδύνης και της εχθρότητας και, τελικά, στην κατάκτηση της συγγνώμης, της συγχώρεσης και της συμπόρευσης.

Το Κεφάλαιο 4 της Ελένης Πασχαλούδη με τίτλο «Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο: από την αμηχανία των νικητών στη “δικαίωση” των ηττημένων» εξετάζει τη δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο της μεταπολίτευσης. Η συγγραφέας, βασισμένη στον Τύπο και σε κομματικό υλικό της εποχής, μελετά την επαναφορά της δεκαετίας του 1940 στο δημόσιο λόγο, η οποία έλαβε χώρα αρχικά με ευθύνη της Αριστεράς μέσω του αιτήματος για αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Η ανάδειξη του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία επέτρεψε μια καινούρια ανάγνωση του παρελθόντος, σύμφωνα με την οποία κυρίαρχο στοιχείο της δεκαετίας του 1940 είναι η Αντίσταση. Ο Εμφύλιος εξακολουθεί να αποσιωπάται. Ακολουθώντας, από τις διαιρέσεις του παρελθόντος αναδεικνύεται μόνο αυτή της συνεργασίας με τους κατακτητές. Όλοι οι υπόλοιποι, όσοι δεν συνεργάστηκαν με τους κατακτητές, μπορούν να βρουν τη θέση τους στο ενωτικό αφήγημα της Αντίστασης, να την επικαλεστούν ή να τη διεκδικήσουν ως αξιοποιήσιμο παρελθόν. Η περίοδος αυτή έκλεισε οριστικά για την ελληνική

πολιτική το 1989, με τη συνεργασία της ΝΔ με τον ενιαίο Συνασπισμό της Αριστεράς. Αν η πολιτική συσπείρωση της Αντιδεξιάς μπορούσε να στηριχτεί στην Αντίσταση, η πολιτική συμμαχία Αριστεράς και Δεξιάς μπορούσε να στηριχτεί μόνο στην υπέρβαση των διαρρέσεων του Εμφύλιου Πολέμου. Ως εκ τούτου, η έμφαση στην επίσημη αφήγηση μετακινήθηκε από την Εθνική Αντίσταση στην Εθνική Συμφιλίωση. Έτσι, επίσημα, θεωρητικά και πολιτικά ο Εμφύλιος Πόλεμος έκλεισε για την ελληνική κοινή γνώμη, σφραγίζοντας και το τέλος ουσιαστικά της περιόδου της μεταπολίτευσης.

Το Κεφάλαιο 5 του Νίκου Μαραντζίδη «Το τριπλό τραύμα: η μνήμη του Εμφύλιου Πολέμου στην κομμουνιστική Αριστερά» επικεντρώνεται στην εικόνα και τη μνήμη του Εμφυλίου στην κομμουνιστική Αριστερά. Σύμφωνα με το συγγραφέα, αντίθετα από ό,τι συχνά πιστεύεται, το Κομμουνιστικό Κόμμα και γενικότερα η κομμουνιστογενής Αριστερά στην Ελλάδα κάθε άλλο παρά σταθερή άποψη είχαν όλα τα χρόνια από το τέλος του Εμφυλίου και μέχρι τις μέρες μας για την περίοδο 1941-1949 και ειδικότερα για την εμφύλια σύγκρουση. Ο Μαραντζίδης διακρίνει τη στάση του ΚΚΕ απέναντι στον Εμφύλιο Πόλεμο σε τρεις βασικές περιόδους: (α) τα χρόνια της σταλινικής/ζαχαριαδικής εξουσίας 1946-1956, (β) τα μεταζαχαριαδικά χρόνια 1956-1990, και (γ) την περίοδο που σημαδεύεται από τη διάσπαση του ΚΚΕ το 1991 έως σήμερα. Στην πρώτη φάση, το Κομμουνιστικό Κόμμα των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων αντιμετώπιζει τον Εμφύλιο ως εθνικοαπελευθερωτικό πόλεμο ενάντια στους Γερμανούς και στα Τάγματα Ασφαλείας στην αρχή και ενάντια στους Βρετανούς και στους Αμερικανούς στη συνέχεια. Στη δεύτερη φάση, το ΚΚΕ της μεταζαχαριαδικής εποχής αποφάσισε να αναδείξει την ιστορία της εαμικής Εθνικής Αντίστασης, η οποία επισκίασε και τελικά απάλειψε τις αναφορές στον Εμφύλιο Πόλεμο, ενώ στην περίοδο της μεταπολίτευσης τα πράγματα κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση. Στην τρίτη φάση, η διάσπαση του ΚΚΕ το 1991 και ο νέος ανταγωνισμός των κομμάτων της Αριστεράς επηρέασαν εκ νέου την εικόνα και την αφήγηση του ΚΚΕ για τον Εμφύλιο: βασικό στοιχείο τώρα είναι η ωραιοποίηση και μυθοποίηση του ΔΣΕ.

Το Κεφάλαιο 6 της Κατερίνας Τσέκου με τίτλο «Η πολιτική προσφυγιά ως πολιτισμικό τραύμα: θύματα, θύτες και συλλογικός πόνο» επικεντρώνεται σε μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα μελέτη περίπτωσης, αυτή της περιήφησης 7ης Μεραρχίας του ΔΣΕ και των εκτρόπων που συνέβησαν κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Σύμφωνα με την Τσέκου, η σχετική άγνοια γύρω από τα διαδραματισθέντα στην 7η Μεραρχία οφείλεται στην απόκρυψη ή την υποβάθμιση της υπόθεσης μέσα από την προσπάθεια ωραιοποίησης των συνθηκών διαβίωσης στο ΔΣΕ και ηρωοποίησης του αγώνα του. Ωστόσο, για την προσφυγική μικροκοινωνία της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας η υπόθεση της 7ης Μεραρχίας του ΔΣΕ, εκτός από ένα ιδιαίτερο και μοναδικό γι' αυτήν τραυματικό/τραυματογενές συμβάν, υπήρξε και ένα πολιτισμικό/κοινωνικό τραύμα. Τα μέλη αυτής της κοινότητας όφειλαν, μέσα στις δύσκολες συνθήκες της απρόσμενης προσφυγιάς τους, όχι μόνο να εσωτερικεύσουν την ήττα του κινήματος, αλλά και να διαχειριστούν σε επίπεδο μνήμης απώλειες συναγωνιστών τους, προπηλακισμούς, αποκλεισμούς και διακρίσεις ως επώδυνες συνέπειες της ήττας. Έτσι, η υπόθεση της 7ης Μεραρχίας του ΔΣΕ λειτούργησε ως καταλύτης αλλαγής των κατεστημένων ρόλων, των κανόνων και βέβαια των προσανατολισμών των Ελλήνων φυγάδων στη Βουλγαρία, δίνοντας τα πρώτα ερεθίσματα για εκτιμήσεις, αναστοχασμούς και αναθεωρήσεις.

Το Κεφάλαιο 7 του Γιώργου Αντωνίου «Οι γιορτές μίσους και οι πόλεμοι της δημόσιας μνήμης (1950-2000): από το τραύμα των ηττημένων στο τραύμα των νικητών» εξετάζει ένα άγνωστο στην έρευνα θέμα, τους τρόπους μνημόνευσης του Εμφυλίου από την αντικομμουνιστική παράταξη την εποχή της μεταπολίτευσης. Το κείμενο εστιάζεται στο πεδίο της δημόσιας επίκλησης του παρελθόντος μέσω των τελετών μνήμης για την περίοδο του Εμφυλίου, των περιήφησης «γιορτών μίσους». Μελετά δηλαδή την εξέλιξη της αντικομμουνιστικής μνήμης από την εποχή της απόλυτης κυριαρχίας της (στη μετεμφυλιακή και δικτατορική Ελλάδα) μέχρι την εποχή της μερικής και αργότερα πλήρους απονομομοποίησής της. Τα τελευταία χρόνια αρκετές μελέτες (Βούλγαρης, 2008. Μοσχονάς,

1994) έχουν τονίσει το γεγονός ότι με την πτώση της χούντας το 1974 η πολιτισμική και κοινωνική ηγεμονία αντιστράφηκε προς όφελος της ευρύτερης αντιδεξιάς ρητορείας, ενώ αντίστοιχα ο δεξιός λόγος για τη δεκαετία του 1940, αλλά και ευρύτερα, απονομιμοποιήθηκε πλήρως. Παρ' όλα αυτά, ελάχιστες μελέτες έχουν εξετάσει τις συνέπειες αυτής της υποτιθέμενης ή πραγματικής απονομιμοποίησης στη δεξιά ρητορική και πολιτική πρακτική, ειδικά σε σχέση με το ιστορικό παρελθόν του Εμφυλίου Πολέμου.

Ο Παναγής Παναγιωτόπουλος στο Κεφάλαιο 8 με τίτλο «Πολιτικές χρήσεις της ιστορίας 2010-2012: ριζοσπαστική Αριστερά και αλυσιτελής νοσηματοδότηση του τραύματος» εστιάζει την προσοχή του στις πολιτικές χρήσεις της ιστορίας στην περίοδο της τρέχουσας οικονομικής κρίσης κυρίως από την πλευρά της Αριστεράς. Ο Παναγιωτόπουλος διερευνά μια από τις πλέον σημαντικές διαστάσεις της κληρονομιάς του Εμφυλίου, πώς δηλαδή αναπαράγεται η δομή της στρατοπέδευσης σε συνθήκες ειρήνης και πώς ερμηνεύεται το εμφυλιακό παρελθόν στην τρέχουσα συγκυρία. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι η κατάρρευση του παραγωγικού μοντέλου, με τις νεανικές εκρήξεις του 2008, την κρίση δανεισμού του 2010 και τις αντιδράσεις που προκάλεσε η πολιτική της διεθνούς επιτήρησης και της βαθιάς οικονομικής ύφεσης, θα επικαιροποιήσει την εμφυλιακή δομή και μνήμη.

Τέλος, η μελέτη της Βιολέττας Χιονίδου (Κεφάλαιο 9: «“Καλά που ήρθες Μάριε, να τα επιβεβαιώσεις, γιατί δεν θα τα πίστευε”»: μνήμη, λήθη και πολιτισμικό τραύμα του κατοχικού λιμού») για τη συλλογική πρόσληψη του λιμού στα μετακατοχικά χρόνια συνιστά μια αντιπραγματολογική περίπτωση που επικυρώνει εκ του αντιθέτου τη θεωρία του πολιτισμικού-κοινωνικού τραύματος. Η συγκεκριμένη περίπτωση και το ενδιαφέρον που δημιουργεί όσο και η απουσία μιας κεντρικής συλλογικής τραυματικής αφήγησης αποτελούν έξοχο παράδειγμα για την πολυπλοκότητα των μηχανισμών της δημιουργίας του κοινωνικού τραύματος. Ενώ λοιπόν ο λιμός αποτελεί ήδη από το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου ένα γεγονός ιδιαίτερα τραυματικό σε ατομικό επίπεδο, δεν συμβαίνει το ίδιο

σε συλλογικό επίπεδο. Στο δημόσιο λόγο οι αναφορές στην πείνα είναι ελάχιστες, στα σχολικά βιβλία το θέμα καλύπτεται ακροθιγώς, ενώ στην ακαδημαϊκή ιστοριογραφία κυριαρχούν άλλα θέματα της δεκαετίας του 1940. Η μελέτη της Χιονίδου διερευνά αυτή την απουσία από τη δημόσια συζήτηση και την ακαδημαϊκή παραγωγή προσφέροντας μια ερμηνεία η οποία εστιάζεται σε διάφορους ενδιαφέροντες παράγοντες. Κατ' αρχάς, ο Εμφύλιος Πόλεμος κυριάρχησε έναντι της Κατοχής και εν πολλοίς επέβαλε τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύτηκαν τα γεγονότα της περιόδου 1941-1944. Δεύτερον, όλοι οι πρωταγωνιστές της Κατοχής είχαν λόγους να προαγάγουν τη λήθη του λιμού ενώ, τρίτον, οι μεγάλες διαφορές ανάμεσα στις ατομικές εμπειρίες δεν βοήθησαν στη συγκρότηση μιας ενιαίας αφήγησης. Τέλος, ένας παράγοντας με ιδιαίτερη σημασία είναι η ενοχή των επιζώντων, οι οποίοι επιβίωσαν σε αντίθεση με μέλη της οικογένειάς τους. Για τους λόγους αυτούς ο λιμός, παρά την οδύνη που προκάλεσε, δεν μετατράπηκε σε πολιτισμικό τραύμα.